

Una lectura antropològica de *L'any en estampes* de Marià Villangómez

per Marià Torres Torres

Al llarg de les presents línies ens proposam de fer una lectura antropològica de l'obra *L'any en estampes* de Marià Villangómez i Llobet. Citam la segona edició de l'Institut d'Estudis Eivissencs, apareguda a Eivissa l'any 1975. Amb aquesta nova lectura de l'obra volem extreure un altre aspecte força interessant de la producció de Villangómez, una visió holística de la cultura d'un poble rural eivissenc, Sant Miquel de Balansat, just en un moment de canvi que es produeix cap a la meitat del segle XX. L'escriptor viu al poble de Balansat on treballa com a mestre d'escola. Ja al pròleg ens adverteix que es tracta d'un observador participant, que va prenent nota entre el mes de febrer de 1953 i tanca el seu diari a 13 de gener de 1954. Es tracta de fer *la descripció del pas d'un any a la parròquia rural on jo treballava i residia quasi tot el temps, en dotze fragments a cada un dels quals s'agrupen unes estampes (paisatges, escenes, aspectes del conreu, petites narracions, etc.) corresponents a un mes* (p. 7).

L'impacte de les formes de vida rural degué ser ben fort per a un home de Vila, acostumat a una vida de ciutat. L'autor declara que vol fugir de presentar una visió nostàlgica d'un temps i un món que s'acaba: *podria semblar un llibre de nostàlgia d'uns temps fugissers, d'enyor d'una il·lusió geòrgica o bé d'evasió cap a uns medis rurals, aliens a l'autor. (...) També vaig cercar la dimensió històrica (...) d'una terra actual i observada quotidianament* (p. 8-9). L'escriptor declara que vol fer un treball literari i fugir de presentar un assaig científic: *Ara, el llibre no vol ser tampoc un assaig sociològic, una investigació econòmica, un estudi costumista o una acusació davant unes condicions de vida, concretats dins l'àmbit d'una de les parròquies rurals eivissenques* (p. 9).

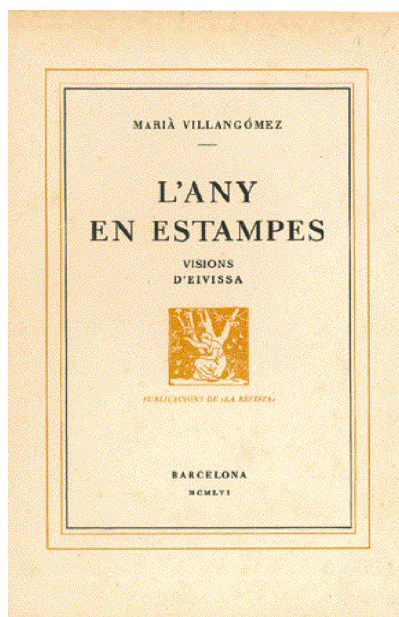
L'estada de Marià Villangómez a Sant Miquel de Balansat representa l'etapa més creativa de tota la seua vida: No solament va escriure-hi els millors llibres de poesia, *Sonets de Balansat*, *Els dies*, *El cop a la terra*,

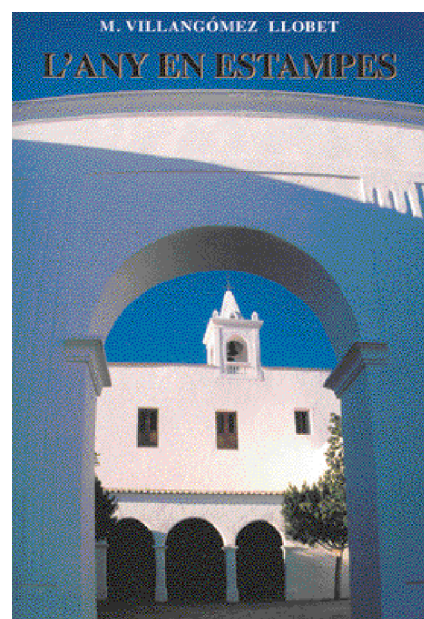
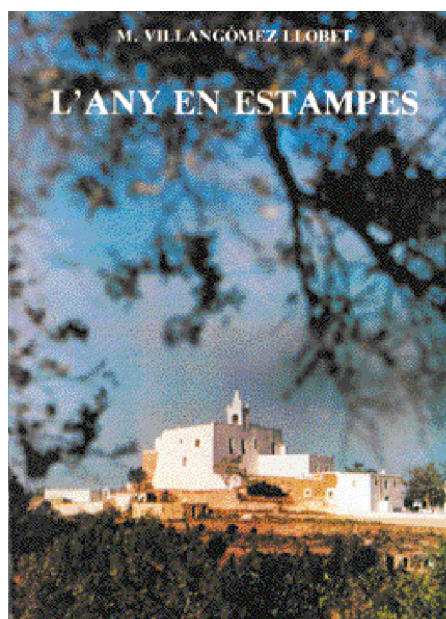
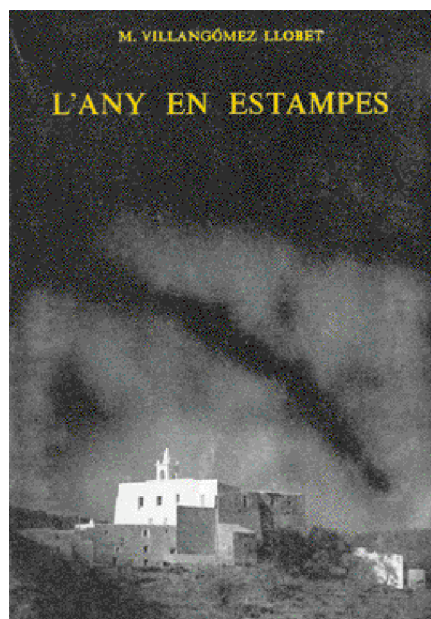
sinó també els millors llibres de prosa, *L'any en estampes*, i encara una de les obres teatrals costumistes més reeixides inspirades en el festeig tradicional: *Es més alt embruixament. Llibre d'Eivissa*, un llibre publicat durant aquests anys, podem considerar que és com una petita enciclopèdia de la cultura d'Eivissa.

L'estructura que presenta el llibre és la del curs de l'any, un capítol per a cada mes de l'any. Iniciam la

nostra observació antropològica seguint el mateix ordre i així trobam que al mes de gener titulat *Lluna de gener* ens presenta un refrany: *Per Sant Antoni una passa de dimoni*. La claror de la lluna de gener crida l'atenció del poeta i no es pot estar de fer la reflexió: *El ciutadà modern viu desentès de la lluna dels romàntics i dels antics*. No serà l'única referència a la lluna que trobam dins el llibre; al capítol del mes de març fa referència a la lluna que porta rotlo, amb la qual cosa fa referència a la creença popular molt estesa que quan la lluna apareix envoltada d'un cercle indica que una desgràcia s'acosta i també que és temps de pluja immediata. Dins aquest capítol també trobam una apuntació referida al festeig, tota una institució cultural de la vida

eivissenca que es mereix de ser ampliada. Es tracta de l'inici d'un festeig entre en Toni i na Catalina, introduït amb la frase *si fins li ha dat ses bones tardes* (p. 16). El festeig era tot un temps de prova de conversa i de coneixença mútua entre els dos enamorats, que a Eivissa presenta la nota característica de la dura competència entre els homes que anaven a la casa de l'al·lota per poder compartir una estona amb ella. Havien de repartir-se les hores de conversa que marcava l'amo de la casa o la mare, aprofitant els tres dies de festeig: dimarts, dijous i diumenge. Eren moments de forta rivalitat, de baralles i desavinences que sovent es resolien amb l'ús de les armes. Així s'explica la referència *avui és dijous, dia de festeig* (p. 17). L'al·lota havia de compartir la vetlla amb sis, deu o dotze pretendents, mentre estava

conversant amb un, els altres esperaven el seu torn jugant a les cartes i quan un jove abusava del temps assignat els altres l'avisaven que ja era arribat el temps de fer canvi tirant-li unes pedretes prop del peu. A vegades hi havia una altra manera de parlar amb una al lota fora dels dies assignats, coneguda amb l'expressió *anar de finestres*. Els joves festejadors xiulaven a la finestra de la cambra de l'al lota on ella sortia i feien petar la xerrada i a això es refereix quan diu *sa seua germana per ventura sortiria a la finestra* (p. 17). La referència al llenguatge mascle dels joves pretendents no queda sense ser esmentat a través del parlar grosser i el renec: *ara sa mala cadella ja deu dormir. Mal llamp el pugui secar* (p. 16-17).

El mes de febrer porta per títol *El poble*. També s'inicia amb el refrany: *Febreret curt, més mal que es turc*. Amb aquesta referència a la por ancestral al turc, un enemic que al llarg de la història ha deixat marcat el subconscient dels homes i les dones de les Pitiüses, ens vol presentar la creença que el mes de febrer és el més amenaçador, sobretot per a la gent d'edat avançada; de fet les persones majors eivissenques que poden superar el mes de febrer i sobreviuen es feliciten mútuament.

Però el nucli del mes de febrer ve representat per la celebració del Carnestoltes des d'una doble perspectiva, la cuina i la festa dels disfressats. Pel que fa la cuina recorda el plat del darrer dia de carnestoltes: *Darrer dia i menja abundosa. Orelles, cara, furga i potes de porc* (p. 22). Efectivament el Dimarts de Carnestoltes és costum menjar totes aquelles parts del porc que s'han guardat dins sa salera: ossos amb col, orella, cara, furga i potes del porc. La menja és abundosa perquè l'endemà és el primer dia de la Quaresma, el Dimecres de Cendra, antigament declarat dia de dejuni i abstinència. I relacionat amb la cuina de la Quaresma fa referència al plat que es menja el Dijous i el Divendres Sant, el conegut cuinat, a base de *bledes, verdures i ascètiques guixes*.

Una de les mostres del teatre profà tradicional de les

Pitiüses el trobam amb els emmariol los i disfressats de Carnestoltes. Villangómez ens presenta els preparatius de la representació que es feia a l'entrada del poble de Sant Miquel: la llum de la tarda, l'espai escènic per a la representació dins un rotlo que fa el públic, els personatges de les comparses: es jai i sa jaia amb l'al lot bambo, el dimoni i Sant Miquel, la parella de banyuts que es casen, etc. I l'escriptor ens dona una rica informació detallada amb els diàlegs i tot: *L'Arcàngel amb una espasa de fusta a la mà damunt un arbre, i un diable fumós, membrut* (p. 22). *Un sàtir del cor de Dionís: nus braços i cames, pell cenyida al cos, màscara horrible i banyes de boc damunt el cap, entre les quals fumeja no se sap quina matèria pudent*. Reprodueix els versos dels actors:

... fii de sa ruca des Puig
i es matxo de sa Planeta.

La núvia és un mascle disfressat. Continua el romanç burlesc:

*Vol contreure matrimon
i amb na Rita Batibec,
fia de pares banyuts...* (p. 23)

Marià Villangómez presenta una escena que situa dins el camió que va de la ciutat a Sant Miquel per introduir l'interès que té aquest transport com a lloc de trobada per a la comunicació entre les persones que viuen dins un hàbitat dispers i llunyà, i encara més quan concreta el diàleg entre persones que provenen de l'illa germana, Formentera, amb l'escriptor, que aprofita per fer la descripció del vestit tradicional formenterer, tot remarcant molt bé i d'una manera molt breu les diferències que hi veu entre el vestit de la dona eivissenca i la formenterera: *... vestit femení diferent: mocador de cap, amb una sanefa de colors vius brodada, pel vestit, el giponet negre* (p. 25).

El mes de març és vist com el *Rosari de Quaresma*. El capítol comença amb la trobada amb la descripció de la trobada de l'escriptor-narrador amb un anònim homenet vell que ve del bosc, de la marina, amb un feix de llenya:

ve de coure una sitja de carbó. A través del vellet presenta la visió de la modernitat concretada amb la construcció de la carretera que va del poble al port (p. 29) i no manca la visió endarrere per dir que l'any 1915 treballaven en la carretera de Vila. La memòria històrica del vellet evoca un maleït record d'aquell any: *va ser quan es va negar dins es safareig s'infant d'en Cosmi* (p. 29).

Però la nota costumista del mes ve marcada sobretot per l'assistència massiva de persones velles i infants al rosari de Quaresma seguit de la missió, a l'església cada vespre durant una setmana. Un predicador de fora terme va a l'església per confessar i predicar l'homilia des de la trona.

La visió dels *Horts de primavera* presenta el mes d'abril, que és introduït per una observació gairebé anecdòtica però plena de sentit. Perquè la primavera i la seua floració va acompanyada d'una gran presència de tota classe d'insectes, un barrinol entra dins l'escola, fet que romp el silenci normal de la classe i envalentona els infants (p. 37). I és que encara que els infants del camp estan avesats a conviure amb tota mena d'insectes, un barrinol és un insecte portador de bona sort si és de color roig, però si és de color negre du mala sort.

Els horts existents al canal, regats per les fonts existents recorden la imatge i perfum d'un verger àrab. És la petjada de la història musulmana. Els àrabs, durant segles enemics dels illencs, veren transformar el paisatge agrícola eivissenc i també varen fer la seua aportació a la cultura escrita, amb un poeta de renom com és ara Al Sabini, autor d'uns versos breus traduïts pel mateix Marià Villangómez: *...d'aquells segles apartats es pot dir que només resten a l'illa, concrets, una poesia i el nom d'un poeta: Eren pesants els gots ...* (p. 39).

L'església és el títol que introdueix el mes de maig. Presenta una llició senzilla però magistral de les esglésies fortaleses dels antics quartons de l'illa d'Eivissa, construïdes entre els segles XIV i XV: la de Sant Miquel al quartó de Balansat, la de Santa Eulària al quartó del Rei, la de Sant Jordi al quartó de ses Salines, la de Sant Antoni al quartó de Portmany. Una segona part del capítol és dedicada a presentar una festa pagada, és a dir una promesa que ha fet un parroquià o una parroquiana, que es manifesta amb una missa seguida de processó amb les imatges pels carrers del poble.

El mes de juny és presentat amb *El torrent* com a títol. Evoca les feines agrícoles del temps, com són ara aixecar eres i batre. Una referència a les festes del solstici d'estiu, Sant Joan i Sant Pere, marcades pel foc ritual, l'encesa dels foguerons de la nit de Sant Joan i de Sant Pere.

D'altra banda ofereix la gran riquesa de refranys referits als noms dels vents i a la meteorologia, que existeixen a Eivissa, cosa gens estranya si tenim en compte que Eivissa i Formentera han viscut des de sempre de cara a la mar: *El mestral és el raspall del cel* (p. 49), *De ponent no corre torrent*, *De llebeig, aigua veig, aigua no veig*, *Any de neu any de Déu*, *Quan Déu vol, de qualsevol vent plou*.

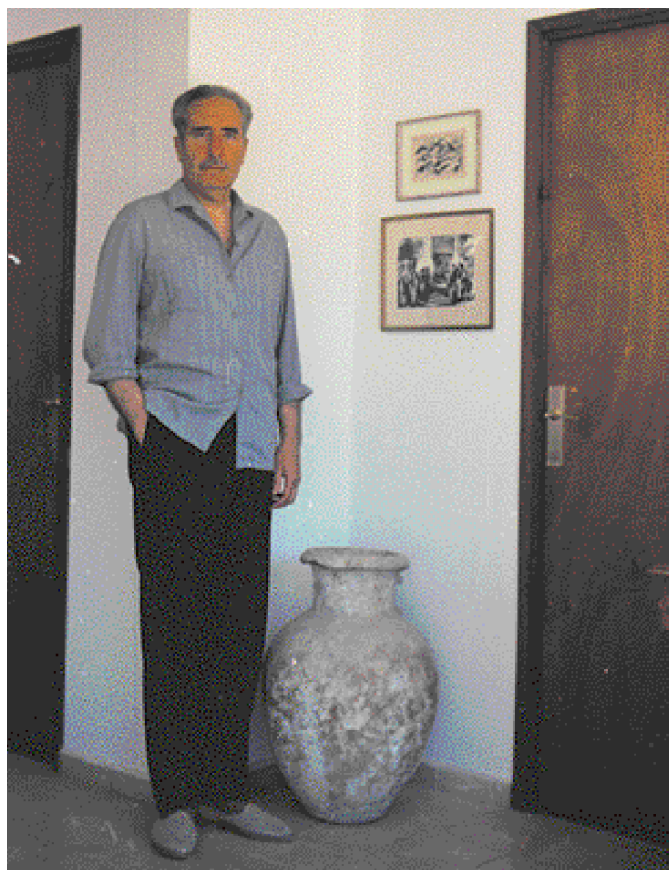
El port dona títol al mes de juliol. I com no podia ser d'altra manera l'escriptor fixa la mirada narrativa en l'activitat a la vora de la mar amb motiu de la celebració de la festa de Sant Cristòfol, dia 10 de juliol. Famílies senceres es disposen a passar el dia a la mar, al port, on els menuts gaudiran de fer capbussons, de passejar en la barca, llaüts o bots, del pare o de l'avi. Les dones més atrevides també gaudiran de refrescar-se xopollant els baixos, arromangant-se les llargues faldilles i vestits; però la gran festa se celebra a l'entorn de la menjada abundosa, un dinar que solia ser a base d'arròs, regat amb una bona garrafa de vi de la terra; però també hi havia qui portava menjar de senalló, a base de companatge, peix escabetxat o amb salsa de tomata, o bé la sempre agraïda truita amb patates. Aquestes menjades a la vora de la mar es diuen vidasses a Eivissa; ens sembla que podem afirmar que són una part essencial del lleure dels eivissencs i formenterers: les vidasses i torrades són un espai de comunicació que ajuda a resoldre petits i grans problemes personals i col·lectius, un espai que ajuda a prendre decisions importants per a la vida. A la tarda, passada la calor, la vidassa acabava amb un animat ball pagès.

A la ciutat d'Eivissa la festa de Sant Cristòfol se celebrava també a un dinar a la platja, però també s'organitzaven competicions esportives com són ara competicions de natació, regates d'embarcacions i cucanyes (CASTELLÓ GUASCH, 1988). A altres parts de l'illa com ara mateix a Sant Antoni de Portmany hi havia una creença que s'imposava per damunt de la festa: aquest dia la no es podia nedar, perquè la mar s'emportava una vida, i per més respecte l'experiència de la vida solia demostrar que el dia de Sant Cristòfol o pels seus voltants solia morir alguna persona negada.

Villangómez també fixa l'atenció en una activitat comercial ben curiosa, com és la del venedor de peix a l'interior de l'illa. Eivissa, encara que és una illa amb la mar ben a prop de la casa, això no sempre facilitava que hi hagués el peix fresc a la cuina i així s'explica que un venedor de peix amb una bicicleta carregada amb un caixó de peix i les peses, anàs pel camp a vendre peix fresc; la presència del venedor de peix se senyalava amb bruladissa de corn, el mateix senyal que hem pogut escoltar al port, quan arribava una barca carregada de peix fresc.

El mes d'agost coincideix amb el mes de vacances del mestre i és presentat amb el títol *Notícies del poble*. Marià Villangómez havia nascut a la ciutat d'Eivissa i a Dalt Vila tenia la casa familiar on passava les vacances. Aprofita l'estada a la vila per fer-nos de guia pel barri de la Marina de la ciutat i Dalt Vila. És magnífic guia que ens obre el cor de la ciutat: tot tipus de botigues, obradors d'oficis, racons de la Plaça.

Però la intel·ligència narrativa del poeta sap relacionar molt bé l'absència al poble de Sant Miquel de Balansat amb la presència de la vida del poble i així ho fa inserint la notícia que li arriba del poble: el rapte d'una al lota. El rapte d'una al lota davant la negativa dels

pares a donar el consentiment per casar-se és tota una institució social en la vida del poble eivissenc, però també és un tema nuclear dins l'obra literària de Villangómez: el tema es fa present també a l'obra de teatre costumista *Es més alt embruixament*. Com ja és sabut, fer fugir una al·lota era raptar l'al·lota amb la complicitat d'algun familiar i amics; l'al·lota era confiada a casa d'uns familiars fins que els pares s'avenien a donar el sí al matrimoni. S'ha de dir que malgrat les intervencions des de l'església perquè consideraven el fet com una immoralitat, l'al·lota se'n sortia amb la reputació social ben alta, fins i tot amb el mèrit a favor seu. L'escriptor en fa una valoració ben exacta: *...aquestes fuites es pot dir que són una institució eivissenca, sempre santificades al final pel matrimoni* (p. 61).

El mes de setembre és presentat amb la festa major, *Santmiquelada*, que se celebra el dia 29 de setembre. La descripció de la festa major d'un poble de la part forana d'Eivissa és com la fa l'escriptor: la celebració de la missa de la festa seguida de processó amb sortida de totes les imatges dels sants, gresca al carrer i a les tavernes, un dinar ben abundós, el festeig dels joves i un ball organitzat al vespre. És força interessant l'ornamentació que es prepara a l'entrada i interior de l'església: canyes verdes lligades a les parets de les arcades i tanys de murta al terra, de manera que quan són fonyats per la gent desprenen una olor molt agradable. Aquesta decoració es diu fer s'enramada. La plaça de l'església i el camí de missa s'omple de venedors de regals i de coses dolces, rifadors de torrons, confits i caramels. És la

temptació dels infants, però també dels joves i majors que s'acosten a provar la sort i si no més a riure una estona. Qui no recorda la presència d'aquell homenet coix amb ulleres i les seues frases pròpies de l'ofici cridant a fer una jugada amb les cartes lligades o una tirada amb la roda de la sort? *—Són ses darrers. Són ses darrers... Immediatament apareixen unes noves cartes. ... Ses darrers. Anam a escapçar. ... Per fumar tot es dia. A provar sa sort* (p. 66).

L'escriptor aprofita la nota novedosa de l'arribada de música de Vila per presentar la valoració que fa la joventut dels anys cinquanta entre el ball pagès i el ball modern: *El ball pagès s'ha deixat anar; per al vespre està anunciat un ball a l'estil modern. (...) Sí, aquesta lluita entre el nou i el vell es veu en tot, a les danses i els vestits com a les cases i àdhuc als mots* (p. 67-68).

El mes d'octubre ve caracteritzat pel temps d'escola i per la tardor. El titula *Pluja i tardor*. És un dels capítols més rics en informació. Sembla com si el mestre escriptor hagués volgut presentar de manera comparativa els coneixements que ensenya l'escola amb els coneixements que ensenya la pròpia família, tots necessaris i insubstituïbles. Justifica els jocs i l'exercici físic dels al·lots a través del joc més conegut, jugar a salar. Un antic joc que té el seu origen en el relat bíblic de la conversió en estàtua de sal. Qui paga, encalça els altres que corren i un quan és tocat queda immobilitzat talment com una estàtua, i ja es pot retirar del joc (TORRES TORRES, 1998: 92-93). Més endavant del mateix capítol explica un altre joc: jugar al bolig: *un rotllo entorn i alguna cosa que cal evitar que hi caigui dins, amb un bastó a la mà* (p. 77).

L'observació dels infants a l'hora de l'esplai deixa veure que és temps de fruites de tardor, fruites que els infants mengen amb gola: caquis, codonys, magranes, aglans. L'observació lingüística del mestre satisfà la seua curiositat i així constata que la parla és una imitació burlesca de la parla de Vila. I l'escriptor dóna l'explicació filològica precisa: *Han observat les diferències, gairebé imperceptibles. La e neutra tònica és ací, tal vegada, una mica més oberta, sobretot en els infants; però no oberta del tot, com a ponent de l'illa. Quan és àtona tampoc no sona exactament igual que a la capital. Repeteixen tot el que senten dir, les paraules bones i les poc o gens recomanables* (p. 72).

La saviesa popular que tenen els nens ja és extraordinària, la necessària que els ha ensenyat la família per a la vida. Saben tots els noms de les herbes, de les tasques agrícoles, de les eines: *Comencen a exercitar-se en els múltiples oficis d'aquests pagesos, que els practiquen tots al mateix temps. (...) En primer lloc, la feina pròpia de l'agricultor, interminable i bàsica. També entenen de bestiar i ramades, són pastorets ells mateixos. Alguns d'aquests infants tenen el pare pescador o caçador, a més de pagès. I poden copsar notícies d'aquests oficis. Uns altres pares es dediquen a l'apicultura, i ja no parlem de gallines, coloms, galls d'indi o indiots, ànecs, etc., generalment a càrrec de la mare. Encara fan carbó en apartades carboneres o sitges, o rosteixen les pedres apilades als*

forns de calç. Han de ser també una mica picapedrers i paletes. No podrien passar sense un carro i una mula o cavall: són també carreters. I flequers, encara. A cada casa pasten i couen el seu pa. Com així mateix carnisers, quan arriba el temps de la matança del porc que ara s'engreixa. ¿Quantes plantes, llavors, fruites, aigües, pedres no toquen? ¿Quants estris, guarniments, animals no manegen?... Ni estranyem massa que aprenguin dels pares, amb tants coneixements útils, la niciesa del poder de les bruixes, de certes influències lunars o d'altres creences igualment fantàstiques, que el preceptor intenta, amb èxit dubtós, de desprestigiar (p. 73). No hi podia mancar entre les activitats pròpies de tardor i hivern la d'anar a buscar pebrassos.

El mes de novembre és presentat amb el títol *La història de Sant Miquel*. El capítol comença enllaçant amb les darreres línies del capítol anterior dedicat al mes d'octubre, que tractava de la preparació de la festa de Tots Sants: *els al lots duen amb els llibres, magranes i codonys i els pinyons i les nous que anuncien la propera diada de Tots Sants* (p. 77). La primera part del més de novembre presenta la celebració de Tots Sants. La cuina es fa especial: la porcella, els bunyols i la trenca que continua durant tota la tarda i nit. *Menja de Tots Sants: bunyols ensucrats, magrana, pinyons i nous, i la importada castanya* (p. 79). D'acord amb el calendari agrícola amb Tots Sants celebren el solstici d'hivern. Les entranyes de la terra s'obren durant els solsticis d'estiu i d'hivern, Sant Joan al mes de juny i Tots Sants, al novembre. Durant aquests dos moments de l'any, les ànimes dels parents difunts tornen a les cases i demanen de ser ben tractades i per això se'ls deixa un llumet d'oli encès durant tota la nit i menjar abundós damunt la taula, una bona feta de pa damunt el canís perquè els esperits dels difunts estiguin satisfets i alegres amb l'abundància. Aquest és el sentit de l'afirmació que fa l'escriptor: *Llumet d'oli vetlla tota la nit per les ànimes familiars* (p. 79). No oblidem que el sendemà, dia 2 de novembre, és el dia dels Difunts.

La segona part del capítol és la que dona nom al capítol: És una introspecció cap a la història de Sant Miquel, encara que es pot estendre a tota l'illa d'Eivissa. La presència de torres de defensa, de fosses i joiells, monedes i ceràmica arreu de l'illa ens evoca la lluita multi-secular dels avantpassats: *Pagesos i soldats, tot era una tasca única* ens recorda dins un poema el mateix poeta. *Dels camps provenen molts de soldats sense nom. Els camps donen també un lloc per a les batalles. Damunt aquest coratge torna a passar després la rella intemporal. Camps de batalla a Sant Miquel? En tot cas, d'escaramussa, de petit encontre. Als camps i per la mar* (p. 80) És el mateix contingut que trobam al magnífic poema *El combat*.

Una vegada més presenta una valoració entre les activitats del passat amb les del present a través del relat de treure un gran pi a la drassana de Vila; a manca de transport adequat l'han de treure pel port. I torna a aparèixer la veu del vellet: *Aquell ancià —sentim a dir*

a algú encara es recorda de quan no hi havia més que un carro al poble. Ara hi ha un carro a cada casa (p. 80). *Asenets i someres portadors de somada han estat substituïts per mules i cavalls. Bicicletes, cotxes, camions* (p. 80-81).

El capítol es clou amb dues activitats pròpies del calendari agrícola, la tasca de fer l'oli als antics trulls i l'extracció de la mel per Nadal, tot recordant ja l'olor de la tradicional salsa de Nadal de la cuina eivissenca.

El darrer mes de l'any tanca el llibre amb el títol *Del temps d'advent a les minves de gener*. Sens dubte la característica més remarcable del pas del temps al mes de desembre és que els dies són massa curts i les nits interminables. El calendari agrícola marca que és el temps de repòs de la terra, d'acabar el sementer. La nit es fa més llarga per poder fer possible més hores de festeig. Al vespre hi ha temps per fer de tot i també de fer petar la xerrada fent una partideta de cartes.

Una part important del capítol es dedica a la matança del porc, *un dia de feina que deixa menjar per tot l'any* (p. 88). L'escriptor és molt objectiu a l'hora de presentar aquesta tasca tan important per a una economia de subsistència com ho ha estat la de les famílies eivissenques al llarg de segles. Assegurar el rebost per a tot l'any, la reunió de familiars i amics una vegada a l'any a l'entorn de la taula parada durant tot el dia, amb menjar abundós, un dia de festa i de jocs per als infants, un espai de la comunicació de l'amor, i el jornal acaba en haver sopat amb la gresca de l'actuació còmica i atrevida de les colles de disfressats (TORRES TORRES, 1999: 129-176).

I el llibre *L'any en estampes* es clou amb una reflexió a manera d'agraïment pel fet de poder compartir dos espais, dues pàtries, diu el poeta: *l'experiència de viure dues pàtries: la del poble de Sant Miquel, i la dels llibres de lectura* (p. 92). I s'acomiada convidant-nos a assaborir la salsa de Nadal: *La salsa, símbol eivissenc de Nadal*. ■

BIBLIOGRAFIA

- CASTELLÓ GUASCH, J. 1993 *Bon profit! El llibre de la cuina eivissenca*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- CASTELLÓ GUASCH, J. 1988 *Greix vermei i altres escrits*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- Jocs tradicionals eivissencs* 1986 Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- MARÍ PRUNELLA, J. 2006 *Marià Villangómez: una aproximació*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TORRES TORRES, M. 1988 *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Mitologia, creences, costums i festes*, Eivissa: Ed. Mediterrània-Eivissa.
- TORRES TORRES, M. 1999 *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Herbes, pastors, ses matances*, Eivissa: Ed. Mediterrània-Eivissa.
- VILLANGÓMEZ LLOBET, M. 1975 *L'any en estampes*, segona edició, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- VILLANGÓMEZ LLOBET, M. 1957 *Llibre d'Eivissa*, Barcelona: Ed. Selecta.
- VILLANGÓMEZ LLOBET, M. 1969 *Antologia poètica*, Barcelona: Ed. Selecta.
- VILLANGÓMEZ LLOBET, M. 1983 *Es més alt embruixament/ Se suspèn la funció*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.